

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ПЕРФЕКТЪТ В СРЪБСКИЯ И В БЪЛГАРСКИЯ
ЕЗИК – ЗНАЧЕНИЯ, УПОТРЕБИ, ПРЕВОДИМОСТ

Ивана Давитков
Белградски университет, Сърбия

SERBIAN AND BULGARIAN PERFECT TENSES –
MEANING, USES, TRANSLATABILITY

Ivana Davitkov
University of Belgrade

Abstract. This paper aims at showing the meanings and uses of the perfect tense in some of the grammars of Serbian and Bulgarian. For this purpose a short synopsis of the similarities and differences in usage of this tense in Serbian and Bulgarian will be made and presented. The paper also aims at analyzing the various cases of translation equivalence of the perfect tense from the original text under identical conditions. The object of paper represents prose texts in Serbian translated more than once into Bulgarian.

Key words: Perfect, meaning and usage, translation problems

Настоящата статия представлява опит да се обобщят употребите на сръбския и българския перфект (П) в граматичната литература и да се разгледа предаването на сръбския П в избрани български преводи на сръбски произведения. В изследването се обобщават употребите на П в съпоставителен план и се проследяват начините на предаване на сръбския П в превода. Между задачите, които това изследване си поставя, са: сравняване на употребите на П в посочените езици и анализ на различните преводни съответствия на П от оригинала в едни и същи условия. Екскерпираният материал, обхващащ т. нар. едноразовни едновременно преводи (Ликоманова 2006: 36), публикувани с кратка разлика във времето, представлява възможност в недостатъчно разработената проблематика на междуславянския превод да бъде направено изследване върху едноразовни многопреводни¹ текстове.

¹ Под многопреводни се подразбират онези оригинални текстове, които са били подложени на няколко превода, които са били „прочетени“ от няколко преводачи – на един език или на няколко езика едновременно (Ликоманова 2006: 33-34).

В сръбския и в българския език П може да бъде образуван от глаголи от свършен (СВ) и от несвършен вид (НВ). Повечето сръбски и български автори приемат значението процес като основно в значението на П (Стеванович 1967: 62; Стеванович 1989: 609; Лашкова 2005: 217, 218; Пипер, Клайн 2013: 392; Станков 1969: 74), като сред българските има и такива, които смятат резултативността за първостепенна в основното значение на група времена, сред които и П като основно резултативно време (Пашов 1976: 195).

Глаголният вид внася разлики в значението на П. В сръбските и българските граматика се посочват следните разлики, внесени от различния глаголен вид:

- В сръбския език П, образуван от глаголи от СВ, за изразяване на „отделен процес, разбран като събитие“ и П, образуван от глаголи от НВ, за изразяване на „процес, който се разбира като общ факт“ (Пипер, Клайн 2013: 63).

- С утвърдителна форма на П, образуван от глаголи от СВ, се изразява резултат, наличен в момента на говоренето, а при П от глаголи от НВ – отсъствието на резултата в момента на говоренето (Мразович, Вукадинович 2009: 152, 153).

- В българския език от глаголи от НВ се образува т. нар. акционен П за представяне на миналото действие като общ факт (според Академичната граматика то може да бъде образувано и от глаголи от СВ).

- В българския език от глаголи от СВ се образува т. нар. статален П², при който се изразява резултатът от миналото действие.

- Повторителният П в българския език се образува главно от глаголи от НВ, като е възможно да бъде образуван и от глаголи от СВ.

В повечето сръбски граматика се разглежда и квалификативният П (индикативен и релативен³), с който се изразява минало действие, което е дало постоянно свойство на подлога (Стеванович 1989: 611; Станойич, Попович 2004: 387; Лашкова 2005: 219). Сръбският П съществува в два морфологични варианта – в пълна и в кратка форма. Кратката форма на П⁴ е с изразен

² Някои автори допускат при това значение да се изпуска спомагателният глагол и го наричат П за констатация (Андрейчин 1978: 201; Ницолова 2008: 296).

³ В сръбската езиковедска литература за обяснението на глаголните времена е водещ индикативно-релативният темпорален модел, за чието утвърждаване най-големи заслуги се приписват на А. Белич. Темпоралната употреба на всяко глаголно време може да бъде „индикативна (абсолютна, индикатив)“, ако то се определя и е ориентирано към действителния времеви период на говоренето, и „релативна, релативен индикатив, релатив“, ако действието е ориентирано към някакъв друг период в бъдещето или в миналото (Стеванович 1989: 577).

⁴ Авторите не са единодушни по въпроса за употребата на кратката форма на П – едни смятат, че има индикативна и релативна употреба (Стеванович 1967: 66), други, че за нея е характерна само релативна употреба (Белич 1928: 48; Грицкат 1954: 234), трети пък я разглеждат в рамките на индикативната употреба (Пипер, Клайн 2013: 393).

повествователен характер. Освен в художествената литература, употребата ѝ е характерна за разговорния и за публицистичния стил.

В българската граматична литература се подчертава разликата в значението между П и аориста (А):

- Във въпросителни и отрицателни изречения, в които те се противопоставят по признаците извършено/неизвършено изобщо действие и конкретно локализирано действие (Ницолова 2008: 298);

- В опозицията свидетелственост (А) и несвидетелственост (П) (Ницолова 2008: 299).

Българските езиковеди разглеждат и употребата на П в подчинените изречения след глаголи за мисловна дейност, за възприятие или говорене, в които изпълнява функцията на универсално време за предходност спрямо действието в главното изречение. П може да се употребява вместо бъдеще предварително време в подчинени изречения.

Обща преносна употреба на сръбския и българския П е за изразяване на бъдещи действия⁵.

Преносни употреби, разглеждани само в сръбските граматики, са повествователен и гномичен П.

Българският П се употребява и за:

- изразяване на много голяма сигурност (вместо бъдеще време), след *току-виж* в подчинени допълнителни изречения за бъдещо действие като възможно и неочаквано, дори нежелано (П от глаголи от СВ без спомагателен глагол *съм* в 3 л.);

- за бъдещо желано действие в благопожелания, клетви (П от глаголи от СВ, често без спомагателен глагол *съм*, както в трето, така и във 2 л.).

Сръбският П е с развита модална употреба, напр.:

- императивен П в съчетание с частицата *да* за забрана или заповед;
- П за увереност и предположение;
- в подчинени изречения за условие;
- в главни изречения на сложно съставно с подчинено изречение за условие с иреално значение.

Кратката форма може да има концесивно модално значение, употребява се в опитативни изречения, възклицания, благословии, клетви.

Българският П се употребява модално в съчетание с *ще (да)* за предполагаемо действие. Станков добавя още една модална употреба на П – за желание и повелителност след частиците *да* и *стига* (Станков 1969: 96; ГСБКЕ 1983: 325).

⁵ Няма единен критерий и в разглеждането на една употреба като преносна или като модална, следователно П за бъдещи действия се смята за модална употреба (Стеванович 1967: 70, 71; Станойич, Попович 2004: 387), гномичният П – за преносна, но и за темпорална и модална употреба (Стеванович 1967: 72) и под.

За сръбския П, който до голяма степен е изместил другите минали глаголни времена, не са характерни допълнителни значения или стилистични стойности, характерни за другите минали времена (Пипер, Клайн 2013: 392). Българският П е време, чрез което не се води разказ, употребява се за предаване на обобщения, изводи, констатации, т. е. за факти (Ницолова 2008: 295).

В анализирания корпус се откриват четири групи преводни съответствия на П от сръбските оригинали: глаголни времена на индикатива; гл. времена на ренаратива; страдателен залог; замяна на перфектната форма на глагола с нелични глаголни форми (минало деятелно причастие, отглаголно съществително име, прилагателно име). Предвид ограниченията, наложени от обема на настоящия текст, тук ще бъдат разгледани само някои от най-често срещаните съответствия от първата група – глаголни времена на индикатива.

В разгледания преводен корпус често се срещат случаи на несъответствие в избора на А или имперфект (И) в превеждането на П от оригинала. Този тип „разминаване“ между преводите се явява в самостоятелни прости изречения, както и в прости изречения, свързани безсъюзно, със съчинителна и подчинителна връзка. В първия разглеждан тук случай се наблюдава предаване на П от НВ от оригинала с И в първия превод и с А във втория превод в безсъюзно сложно съчинено изречение, срв.:

ср. *Мирис бензина мало ме дозвоа себи, зујање у глави полако **је престајало**, почео сам постепено да склапам слике минулог послеподнева [...].* (М. Пантић, „Шамар Горјане Потокар“)

б.1. *От миризмата на бензин малко се свъзех, брџмченето в главата ми лека-полека преставаше, започнах постепено да сглобявам картините от изминалия следобед [...].*

б.2. *Миризмата на бензин ми помогна да се свъзема, брџмченето в главата ми бавно утихна, постепено започнах да навързвам случките от изминалия следобед [...].*

С П от НВ глаголното действие (ГД) е представено като протичащо в миналото, за разлика от другите две ГД в П, образуван от СВ (*дозвао, почео сам да склапам*), които са неконинуативни минали действия. Конинуативността е запазена само в първия превод, като тя е изразена и чрез наречието за начин *полако* (б.1. *лека-полека*, б.2. *бавно*). Замяната на И с А в случая е повлияна от субективното решение на преводача и е по-скоро немотивирана.

В следващия пример чрез формата на П от СВ в оригинала е изразено завършено минало действие, което в б.1. е предадено като конинуативно минало действие, актуално в миналия момент, а в б.2. то е предадено с А като конкретнофактическо, срв.:

ср. *Са туђим, женским осмехом на лицу преко којегa му је израсла брада, **прокрстарио је** млади Опујић за оцем као дечак, [...], Европу од Трста,*

Венеције и Дунава до Ваграма и Лајпцига [...]. (М. Павић, „Последња љубав у Цариграду“)

б.1. *Със странна женска усмивка на лицето, което бе покрито с брада, младият Опуич още като хлапе **кръстосваше** Европа с френската конница от Триест, Венеция и Дунав до Ваграм и Лајпциг – най-напред с баща си, [...].*

б.2. *С отнесена, женска усмивка на лицето, по което бе порасла брада, младият Опуич като дете подир баща си, [...] **кръстоса** с френската конница Европа от Триест, Венеция и Дунав до Ваграм и Лајпциг [...].*

Преводачът на б.1. от горния пример е компенсирал липсата на съответстваща по семантиката си в българския език представка към съответния глагол (срв. **прекръстоса*) с глаголното време и вида – НВ на глагола и И *кръстосваше*, като по този начин е запазил продължителността на ГД от оригинала.

Несъответствията в избора на И или С (сегашно време) в превеждането на П от оригинала са най-многобройни след описаните по-горе. Те се срещат в изречения, свързани с подчинителни връзки – както в главните, така и в подчинените изречения.

ср. *Папаница **је** могла у туђим сузама **прочитати** све што је човек сањао. Век је провела у Улму [...].* (М. Павић, „Последња љубав у Цариграду“)

б.1. *Папесата **умееше да прочете** в чуждите сълзи всичко, за което човек мечтаеше. Беше прекарала живота си в Улм [...]*

б.2. *Папесата **може да прочете** в чуждите сълзи всичко, което е сънувал човек. Дълго е живяла в Улм[...].*

В посочения пример се наблюдава предаването на П от НВ с хабитуален И в първия и с хабитуално С време във втория превод. В б.1. действието е предадено като свидетелски изказ, а в б.2. като несвидетелски изказ.

Третиот тип често срещани несъответствия в преводите е предаване на П с А и с П. Така в б.1. наблюдаваме предаване на П от свършен вид с А и с П във б.2., срв.:

ср. *Мислим да ми се шамар Горјане Потокар десио у рано пролеће, нисам сигуран, званична историја **није забележила** тај догађај, и, међу нама говорећи, запањен сам том чињеницом [...].* (М. Панџић, „Шамар Горјане Потокар“)

б.1. *Мисля, че плесницата на Горјана Потокар ме сполетия през ранната пролет, не съм сигурен, официалната история **не отбеляза** това събитие и, между нас казано, смаян съм от този факт [...].*

б.2. *Мисля, че шамарът на Горјана Потокар ми се случи в ранната пролет, не съм съвсем сигурен, официалната история **не е отбелязала** въпросното събитие, и между нас казано, леко съм смутен от това [...].*

Горният пример илюстрира опозицията по признака свидетелственост между двете глаголни времена (вж. повече у Ницолова 2008: 299). Формата на П, която изразява ГД, означава несвидетелственост и е употребена с цел констатация.

Освен гореописаното несъответствие в преводите между резултативния П и нерезултативния А, често се наблюдават и несъответствия в предаването на П с формите на А и плюсквамперфект (Пл), напр.:

ср. *У дванаестој години научио сам да циврим тако, на суво, безгласно.* (М. Пантић, „Шамар Горјане Потокар“)

б.1. *Дванадесетгодишен се научих да цивря така, на сухо, безгласно.*

б.2. *От дванајсетгодишна възраст се бях научил да цивря така, на сухо, без звук.*

Тук извършената лексикална промяна (в оригинала и в б.1. имаме обстоятелство за време, изразяващо точен момент: *на дванадесет години*, докато в б.2. обстоятелството вече изразява не момент, а период, който започва от момента *на дванадесет години* и продължава до момента на говорене) е повлияла върху различния избор в глаголните времена, като и двата превода са коректни.

ср. *Бю сам и даље нем од оне њене реченице.* (М. Пантић, „Жена у мушким ципелама“)

б.1. *Продължавах да немея от онова нейно изречение.*

б.2. *Все още бях онемял от онези нейни думи.*

В горния пример преводачът на б.1. е избрал И, за да изрази с него континуативността на ГД от оригинала. Преводачът е комбинирал И и семантиката на глагола *продължавам* в съставното глаголно сказуемо и по този начин е изразил по-голямата продължителност на ГД. Лексиката и семантиката на прилагателното *ням* от втория пример е различна в разглежданите езици, затова превод с прилагателното *ням* на български език не е подходящ. Двамата преводачи са направили правилен избор да използват като съответствия глаголи.

Заключение

Сръбският перфект в българските преводи най-често се предава с глаголни времена на индикатива. Те могат да бъдат обобщени в следните преводни варианти: аорист/имперфект, имперфект/сегашно време, аорист/перфект, аорист/плюсквамперфект, имперфект/плюсквамперфект, перфект/плюсквамперфект и имперфект/перфект, като последните два се срещат по-рядко от останалите и затова не са илюстрирани в доклада със съответните примери. Става ясно, че разглежданите морфологични трансформации, свързани с предаването на сръбския перфект в българските преводи, оказват

влияние върху семантиката на изречението, а лексикалните трансформации нерядко стават причина за промени в избора на глаголно време в превода. С оглед на получените резултати от направения анализ би могло да се каже, че граматичните проблеми при художествен превод между близкородствени славянски езици заслужават обстойно разглеждане, тъй като те оказват не по-малко влияние върху качеството на преведения текст от другите видове преводни трансформации (лексикални, синтактични, словоредни). Предаването на сръбския перфект на български език в художествените текстове е със задължителен характер, като той се заменя най-често с друго индикативно глаголно време в българските преводи. Но извършваната трансформация има и избираем характер, тъй като поради по-голямата конкретика на българските глаголни времена преводачът трябва да предаде на български език експлицитно значения, които в сръбския текст са имплицитно изразени (результативност, несвидетелственост). Съпоставката на повече от един превод с оригинала дава ценен материал за обяснение на различните преводни решения и подходи на преводача към оригиналния текст.

Ексерпирани източници

- Павић 1995:** Павић, М. *Последња љубав у Цариграду. Приручник за гатање*. Београд: Просвета, 1995.
- Павич 1998:** Павич, М. *Последна любов в Цариград. Наръчник за гадаене с приложени таро* (прев. Ася Йованович). София: Народна култура, 1998.
- Павич 2008:** Павич, М. *Последна любов в Цариград [Наръчник за гадаене с приложени карти Таро]* (прев. Христиана Василева). София: ИК „Колибри“, 2008.
- Пантич 2008:** Пантич, М. *Ако това е любовта /Ако је то љубав* (ред. Ничка Бечева и Дарина Дончева). Ниш: Издателство „Братство“, 2008.
- Пантич 2009:** Пантич, М. *Ако това е любов* (прев. Русанка Ляпова). София: ИК „Колибри“, 2009.

Библиография

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Грицкат 1954:** Грицкат, И. *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*. Београд. Институт за српски језик, Посебна издања САН, ССХХІІІ, 1954.
- ГСБКЕ (Академична граматика) 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2 Морфология*. София: Издателство на БАН, 1983.
- Лашкова 2005:** Лашкова, Л. *Сърбо-хърватска граматика. Второ допълнено издание*. София: ИК „Емас“, 2005.

- Ликоманова 2006:** Ликоманова, И. *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения превод*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.
- Мразович, Вукадинович 2009:** Mrazović P., Vukadinović, Z. *Gramatika srpskog jezika za strance. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пашов 1976:** Пашов, П. Българските глаголни времена. – *Помагало по българска морфология. Глагол*. Съст. П. Пашов, Р. Ницолова. София: Наука и изкуство, 1976, 186-209.
- Пипер, Клайн 2013:** Пипер, П., И. Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Станков 1969:** Станков, В. *Българските глаголни времена*. София: Наука и изкуство, 1969.
- Станойчич, Попович 2004:** Станојчић, Ж., Љ. Поповић. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: ЗУНС, 2004.
- Стеванович 1967:** Стевановић, М. *Функције и значења глаголских времена*. Београд: Научно дело, 1967.
- Стеванович 1989:** Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма). Т. II. Синтакса (четврто издање)*. Београд: Научна књига, 1989.
- Стоянов 1964:** Стоянов, Ст. *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*. София: Наука и изкуство, 1964.